

Мосенкіс Ю.Л. (Київ, Україна)

Спадщина академіка М.С. Державіна й сучасний навчальний процес

У статті аналізується культурна спадщина академіка М.С. Державіна, відомого дослідника слов'янської історії, літератури й мов. Наукові праці дослідника мають велике значення для картвелологів та албаністів. У Болгарії високо оцінюються праці академіка, оскільки він зробив істотний внесок у дослідження культури, історії та звичаїв болгар в Україні, історії і походження Болгарії і болгарської мови.

Ключові слова: спадщина, М.С. Державін, навчальний процес.

В статье анализируется культурное наследие академика Н.С.Державина, известного исследователя славянской истории, литературы и языков. Научные труды исследователя имеют огромное значение для картвелологов и албанистов. В Болгарии высоко оцениваются труды академика, поскольку он внес существенный вклад в исследование культуры, истории и обычаев болгар в Украине, истории и происхождения Болгарии и болгарского языка.

Ключевые слова: наследие, Н.С.Державин, учебный процесс

The heritage of Mykola S. Derzhavin, the researcher of Slavic history, literature and language is analyzed in the article. The researcher's works in ethnography are of great interest for those whose major is Kartvelian studies. However Mykola S. Derzhavin is more famous as Slavic history, literature and language researcher whose works touch upon the genesis of Bulgarian and other Slavic languages, the customs and history of Bulgarians in Ukraine etc. The works of the linguist are necessary for those who are interested in The Ukrainian language history and Kiev Russ' folklore.

Key words: heritage, M.S.Derzhavin, study process

15 грудня 2002 року виповнюється 125-ліття від дня народження визначного вченого, авторитетного дослідника історії, літератур і мов слов'янських народів Миколи Севастьяновича Державіна (1877–1953).

Більшу частину свого дорослого життя М.С. Державін провів у Петербурзі (Ленінграді), однак його зв'язок із Україною тисний і нерозривний. Учений народився в селі Преслав теперішньої Запорізької області. Закінчив Ніжинський історико-філологічний інститут князя Безбородька і вважався, як свідчать опубліковані ще на початку ХХ століття матеріали з історії інституту, одним із найкращих випускників цього закладу.

За тогочасним розподілом М.С.Державіну випало викладати російську мову у Грузії. У ті часи, як і раніше, царський уряд проводив на Кавказі політику активної русифікації. Але М.С.Державін не став провідником цієї політики. За словами віце-президента АН СРСР академіка М.Я.Марра, котрий пізніше висунув кандидатуру М.С.Державіна для обрання академіком, “М.С.Державін не вступив до фаланги русифікаторів і... в рамках русифікаторської наукової організації навчального округу, поза нав'язуваною ним великодержавною тенденцією, викладач російської мови зайнявся етнографією”, вивчав місцеві звичаї й зробив низку цінних публікацій про грузинів, вірменів, абхазів, турків та ін. [2, 12–13]. Така позиція М.С.Державіна, його принциповість як ученого і громадянина має викликати у науковців ХХІ століття не меншу повагу, ніж

повага з боку академіка М.Я.Марра.

З-поміж згаданих етнографічних публікацій М.С.Державіна сучасних слухознавців, зокрема, картвелістів, без сумніву, зацікавлять ті, що присвячені грузинській етнографії – “Короткий нарис історії Батумського краю” (1902), “Весілля у гурійців-мусульман в околицях Батума” (1902), “Історико-етнографічний нарис Батумського краю” (1906), “Сліди давньогрузинських цехових організацій за даними сучасної етнографії” (опублікована набагато пізніше за час написання – в 1926 р.). Ці праці дістали високу оцінку провідних тогочасних кавказознавців. Однак той напрямок наукових досліджень не став центральним у подальшій праці М.С.Державіна, який зосередився на славістиці й саме в цій галузі ввійшов в історію світової науки.

Протягом 1898–1915 років М.С.Державін опублікував декілька десятків слов’язознавчих праць, і серед них – понад 20 досліджень про мову, звичаї, побут, історію болгарів півдня України. Показово, що цьому була присвячена й найперша публікація вченого. Серед названих робіт особливо виділяється двотомна монографія “Болгарські колонії в Росії” (1914–1915). Сучасні болгаристи, зокрема, професор І.А.Стоянов, приділяють значну увагу цим працям і активно використовують їхній матеріал у дальших студіях із цієї проблематики.

Дотичними до названих є праці, присвячені такій рідкісній не лише в Україні, а й загалом у колишньому СРСР темі, як албанознавство: “Албанознавство й албанці” (1926), “3 досліджень у галузі албанської імміграції на території колишньої Росії й УРСР” (1933), “Албанці-арнаути на Приазов’ї Української РСР” (1948). Можливо, ці публікації зацікавлять сучасну науку так само, як, наприклад, зацікавили новітніх дослідників ранні публікації академіка В.М.Жирмунського про давні німецькі поселення в Україні. Для румуністики, представлені в Україні науковою школою професора С.В.Семчинського, може становити інтерес праця М.С.Державіна “Походження молдавського народу” (1940). Нарешті, вченому належить і стаття “Про найменування й етнічну належність гагаузів” (1937).

Центральна проблема в усій науковій творчості академіка М.С.Державіна – походження слов’ян та їхніх мов узагалі й болгарів і болгарської мови зокрема, а також зв’язок слов’янських (особливо південнослов’янських) мов із давніми мовами Балканського півострова – фракійською та близькоспорідненими з нею (так званими палеобалканськими). Як відомо, академік Л.А.Булаховський наприкінці 1940-х років назвав М.С.Державіна “найвидатнішим славістом СРСР”; не менш справедливо вченого можна назвати провідним палеобалканістом.

Проблеми слов’яногенезу й палеобалканістики висвітлюються в роботах М.С.Державіна “Яфетичні переживання у прометеїдській слов’янській традиції” (1929; за тогочасною термінологією “яфетичний” – середземноморсько-кавказький, “прометеїдський” – індоєвропейський), “До питання про слов’янську колонізацію Балканського півострова” (1933), “Албанознавство й проблема походження південних слов’ян” (1940), “Давні фракійці й слов’яни” (1944) тощо. Факти, висновки й гіпотези, наявні у названих працях М.С.Державіна, можуть використовуватись у потрібних спецкурсах “Праслов’янська мова й проблема походження слов’янських

мов”, “Мови національних меншин України”.

Особливе значення для українознавства має ґрунтовна стаття академіка М.С. Державіна “Про етногенез найдавніших народів Дніпро-Дунайського басейну (До постановки питання)”, яку доцільно використовувати, зокрема, при дослідженні й викладанні питань, пов'язаних із проблемою походження української мови. Особливо необхідним видається запровадження спецкурсу “Походження української мови”, при викладанні якого могли би плідно використовуватися матеріали цієї й інших праць М.С. Державіна.

До названих праць примикають, так би мовити, “палеофольклористичні” роботи вченого – “Троян у “Слові о полку Ігоревім” (До історії питання в науці)” (1939), “Відкладення давньовірменських і давньгрузинських сказань про “вішапи-вешапи” в південнослов'янському фольклорі” (1945; праця винятково цікава на тлі сучасних студій у галузі спільних рис народної образності й обрядовості Балканського півострова й Кавказу), “Кралевиц Марко й Ілля Муромець (Палеоетнологічний нарис)” (1945, перевидання – 1947). Дослідники й викладачі народної творчості українського й інших слов'янських народів можуть знайти в цих публікаціях чимало цікавого.

Становлять не лише бібліографічну, а й наукову і навчальну цінність узагальнюючі слов'янознавчі публікації М.С.Державіна – “Збірник статей і досліджень у галузі слов'янської філології” (1941), “Слов'яни в давнину: Культурно-історичний нарис” (1946, перевидання болгарською мовою – 1948, німецькою мовою – так само 1948). Студенти Київського університету імені Тараса Шевченка, що вивчали курс “Вступ до слов'янської філології” у 1980-х роках, знайомилися з книгою М.С.Державіна “Слов'яни в давнину” серед обов'язкової літератури й, як відомо авторів цих рядків, високо оцінюють змістовність і стиль викладу цього видання.

Для болгаристів значну вагу має підготоване М.С. Державіним чотири томове фундаментальне видання “Історія Болгарії” (т. 1 – “Походження болгарського народу й утворення першої болгарської держави на території Балканського півострова”, 1945; т. 2 – “Болгарія часів першого й другого царств (679–1393)”, 1946; т. 3 – “Болгарський народ під турецьким владарюванням” – 1947; т. 4 – “Національно-визвольний рух у Болгарії (від кінця XVIII ст. до 1877 р.)”, 1948). У першому томі розглядається значно ширша проблема походження слов'ян та їхніх мов.

Загальномовознавча проблематика значної теоретичної глибини висвітлюється у працях М.С. Державіна “Слово-сигнал і слово-символ у процесі глотогонії” (1931), “Вивчення мовного розвитку у дитини російського мовлення” (1935). Загальнолінгвістичні погляди вченого знаходять місце в його публікаціях про О.О.Шахматова, В.Вундта, М.Я.Марра.

Опубліковано дуже багато праць М.С.Державіна з історії болгарської літератури – про Христо Ботева, Любена Каравелова, Івана Вазова та ін. Саме цю лінію наукової творчості успадкував син ученого К.М.Державін (1903–1956).

Українознавцям і, зокрема, шевченкознавцям варто звернути увагу на статті М.С. Державіна “Тарас Григорович Шевченко” (1921), “Т.Г.Шевченко й О.М. Бодянский” (1932), “Творчість Тараса Шевченка в її історичному й ідеологічному оточенні” (1932). М.С.Державін як шевченкознавець – окрема

тема для дослідження. Гоголезнавців, очевидно, зацікавлять численні публікації вченого про М.В.Гоголя (1912, 1914, 1915, 1936).

Наукова творчість М.С.Державіна була високо оцінена в Болгарії: вчений був обраний почесним членом Болгарської АН і багатьох інших наукових організацій, його іменем була названа вулиця в Софії, він став почесним громадянином кількох болгарських міст. А в колишньому СРСР йому й його спадщині не пощастило. Він належав до близького оточення академіка М.Я.Марра, але його доля виявилася трагічнішою за долю інших “марристів”: незважаючи на принизливі каяття, вчений був зацькований “колегами” й помер у лютому 1953 р. У другому виданні “Большой советской энциклопедии” (М., 1952. – Т. 14. – С. 89) сухо зазначено: “Наукова громадськість піддала критиці праці Державіна з етногенезу слов’ян і слов’янського фольклору, відзначаючи, що в цих працях позначився вплив антимарксистської теорії М.Я.Марра”.

У Болгарії інтерес до праць М.С. Державіна існує й пізніше [1; 3]. В Україні відродження інтересу до наукової спадщини вченого спостерігається лише з середини 1990-х років (про це й про біографію М.С. Державіна див. у нашій попередній праці) [4], хоча відомі й поодинокі публікації попередніх років [5].

На наш погляд, сам по собі перелік основних опублікованих досліджень вченого (а всього їх понад 500!) свідчить про необхідність якнайуважніше поставитися до цієї спадщини. На жаль, у деяких галузях науки спостерігається досить дивна “вірність традиціям”: ярлики, навішані на праці деяких учених понад півстоліття тому, залишаються чинними й тепер, а до переосмислення й переоцінок удаються не так часто. М.С.Державін давно заслужив того, щоб щого праці були уважно проаналізовані з погляду сучасності, на предмет виявлення матеріалу й ідей, цінних і для науки, і для навчального процесу. Не буде перебільшенням твердження, що студент-славіст, який не ознайомиться з книгою М.С.Державіна “Слов’яни в давнину”, втратить у своїй науково-творчій ерудиції не менше, ніж студент-фольклорист, який обійде увагою статтю того самого автора “Троян у “Слові о полку Ігоревім”. І тим паче багато втратить студент-україніст, який не приділить уваги статті “Про етногенез найдавніших народів Дніпро-Дунайського басейну”.

Без сумніву, треба зважати на те, в який час написана та чи інша праця, враховувати суспільний і науковий контекст. Це стосується творів М.С.Державіна так само, як і праць будь якого іншого вченого, і чим далі від нас його епоха, тим відмінніша, як правило, його “система координат”. Але ні ці відмінності, ні навіть ті положення й думки, які не прийняті сучасною наукою, не дають нащадкам права викреслювати людину й її інтелектуальне надбання з історії науки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ангелов Д., Тодоров Г. Н.С.Державин като историк на българския народ // Исторически преглед. – 1963. – № 6; 2. Марр Н.Я. Записка об ученых трудах Н.С.Державина // Записки об ученых трудах действительных членов АН СССР по Отделению общественных наук, избранных в 1931 и 1932 годах. – Л., 1932. – С. 12–13; 3. Мечев К. Изтъкнат българовед: Сто години от рождението на акад. Николай Севастиянович Державин // Език и литература. – 1977. – № 5; 4. Мосенкіс Ю.Л. Академік Микола Державін: постать в історії славістики //

Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур: Пам'яті академіка Леоніда Булаховського. – К., 1999; 5. Пашковський Л. Академік М.С.Державін і радянсько-болгарські культурні зв'язки в 20-30-х роках // Архіви України. – 1971. – № 4. Пор.: Кондрашов Н.А. Н.С.Державин – ученый-славист и педагог // Русская речь. – 1988. – № 1.

Непон-Айдачич Л. В. (Київ, Україна)
Аромат та його сприйняття людиною в польському
мовному образі квітки

У статті розглядаються особливості фіксації в Універсальному словнику польської мови (за ред. С. Дубаша) уявлень про аромат квітів і його сприйняття людиною, закріплених у польському мовному образі квітки.

Ключові слова: етнолінгвістика, мовна картина світу, мовний образ, квітка, словник.

В статье рассматриваются особенности фиксации в Универсальном словаре польского языка (под ред. С. Дубиша) представлений об аромате цветов и его восприятии человеком, закреплённых в польском языковом образе цветка.

Ключевые слова: этнолингвистика, языковая картина мира, языковой образ, цветок, словарь.

The article analysis peculiarities of the fixation of the concept of flower's smell and its perception by person, reflected in the Polish linguistic image of flower, by the Universal dictionary of the Polish language (edited by S. Dubish).

Key words: ethno linguistics, linguistic image of the world, linguistic image, flower, dictionary.

Вивчення польської мовної картини світу належить до пріоритетних завдань сучасного слов'янського мовознавства. Дослідження, спрямовані на досягнення визначеної таким чином мети, позиціонуються в межах таких напрямів, як етнолінгвістика, етнопсихолінгвістика, когнітивна лінгвістика. Етнолінгвістика – це “галузь мовознавства, яка вивчає зв'язки між мовою та різними сторонами матеріальної і духовної культури етносу – міфологією, релігією, звичаями, мистецтвом, етнопсихологією та ін.” [1, 164]. Основним поняттям етнолінгвістики є поняття мовної картини світу, яке розуміють як “втілення комплексу відношень, що містяться в мовному оформленні тексту та виникають зі знань про позамовний світ” [7, 72]. Реконструкція мовної картини світу здійснюється шляхом відтворення її складових. Однією з таких складових польської мовної картини світу є мовний образ квітки.

Масштабний проект з вивчення польської мовної картини світу реалізують люблінські вчені на чолі з видатним етнолінгвістом Єжи Бартмінським. Результати їхніх досліджень представлені в сконденсованій формі лексикографічних статей “Словника народних стереотипів і символів” [15], а також у низці праць, зібраних у томах, об'єднаних у т. зв. “червоної серії” видавництва Люблінського університету Марії Складовської-Кюрі [напр., 11; 12; 16] та ін.. До вивчення польського мовного образу рослин зверталися у своїх працях Д. Пекарчик [14], К. Пастусяк [13], Н. Панасенко [6]. Світу рослин у мові та культурі присвячений окремий том збірника “Мова та культура” [10].